

З ВІРОЮ В РЕНЕСАНС ПРОСВІТНИЦТВА, ДУХОВНОСТІ, СПРАВЕДЛИВОСТІ

Олександрові Миколайовичу Костенку – 60!

У жовтні 2009 р. виповнилося 60 років докторові юридичних наук, професору, завідувачеві відділу кримінального права, кримінології та судустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Олександрові Миколайовичу Костенку, творча діяльність якого багато років пов'язана з «Вісником Національної академії наук України».

Олександр Миколайович – відомий в Україні та за її межами юрист, кримінолог, філософ, автор понад 300 наукових і науково-публіцистичних праць, у тому числі 4 індивідуальних і 15 колективних монографій. Намагаючись (під враженням від творчості Ф.М. Достоевського) проникнути у таємницю феномену зла (зокрема злочинності і беззаконня), він прийшов до висновку, що воно є проявом людської сваволі і для його наукового дослідження треба розробити новий методологічний інструментарій пізнання соціальних явищ. Тому О. М. Костенко розвиває натуралістичний світогляд, виклавши свою доктрину в низці статей і книг.

Олександр Миколайович народився 4 жовтня 1949 р. у с. Щербанівське Вознесенського району Миколаївської області в робітничій сім'ї. У 1973–1978 рр. навчався на юридичному факультеті Київського університету ім. Тараса Шевченка. Після року юридичної практики в Миколаївській обласній колегії адвокатів вступив до аспірантури Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, де й працює 27 років поспіль – молодшим, старшим, провідним науковим співробітником, а з 1999 р. – завідувачем відділу проблем кримінального права, кримінології та судустрою.

У 1983 р. О.М. Костенко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Співвід-

ношення раціонального та емоціонального в кримінології», у 1995 р. став доктором юридичних наук, дослідивши ґрунтовну проблему «Воля і свідомість злочинця (дослідження із застосуванням принципу натуралізму)». Цього ж року Олександр Миколайович отримує премію ім. М.П. Василенка НАН України, якою щиро пишається, за цикл наукових праць «Закон і злочин: соціопсихологічні дослідження».

У 2008 р. О.М. Костенка обрано дійсним членом (академіком) Академії правових наук України, 2005 р. відзначено премією ім. Ярослава Мудрого, 2009 р. – Почесною Грамотою Верховної Ради України. Він є Заслуженим діячем науки і техніки України.

Наукова і викладацька діяльність у житті Олександра Миколайовича завжди

ідуть поряд: він очолює відділ проблем кримінального права, кримінології та судустрою в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, викладає в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» і Київському університеті права НАН України. Крім того, він член Національної спілки журналістів України.

Серед найвідоміших робіт ученого, в яких він застосовує сформульований ним методологічний принцип соціального натуралізму, — «Кримінальний произвол (социопсихология воли и сознания преступника)» (1990), «Концепція природного права і законодавство» (1996), «Уголовное наказание в системе средств борьбы с преступностью» (1998), «Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму» (2003), «Кримінальний кодекс і доктрина» (2004), «Соціальний натуралізм як методологічний принцип юриспруденції і кримінології», (2004), «Феномен «помаранчевої революції» у світлі політичної кримінології» (2005), «Природні і людські фактори у праві (дослідження з позиції соціального натуралізму» (2005), «Соціальна культура громадян — основа нової України» (2005), «Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права» (2006), «Про права людини в контексті «натуралістичної» юриспруденції» (2008), «Натуралістична» юриспруденція і правова реформа в Україні» (2008), «Проблема №1 сучасної цивілізації (в українському контексті)» (2008), «Культура і закон — у протидії злу» (2008), «Вперед — до Природи! Апологія натуралізму» (2009), «Кодекс законів природного права — основа для глобалізації юридического образования (в контексте его «болонізації»)» (2009), «Соціальна культура громадян — найкращий антикризовий засіб» (2009), «Соціальний натуралізм — мировоззрение социального прогресса (к дискуссии по вопросу «Является ли социальное природным?»)» (2009).

О.М.Костенко

Читачі «Вісника НАН України» знають О.М. Костенка як автора глибоких статей «Як вийти на шлях соціального прогресу. 10 тез до дискусії щодо реформи соціальних наук» (2009), «Універсальний натуралізм — підґрунтя наукової культури нового типу» (2007), «Соціальний натуралізм — світогляд майбутнього» (2006), що репрезентують основні тези його теорії соціального натуралізму, за допомогою якого можна дослідити природну основу суспільного порядку та інших соціальних явищ, у тому числі й тих, які належать до царини юриспруденції та кримінології.

Згідно із цією теорією «усе суще — це прояв сутності, яка називається Природою». Прояв Природи в суцшому означає, що вона, як Мати, породжує усе суще і дає йому Закони, утворюючи таким чином Світопорядок. Виходячи, зокрема під впливом ідей В.І.Вернадського, з ідеї природної цілісності світу, вираженої у вигляді постулату «Мати-Природи — Найвищий Законодавець для всього сущого на усі часи», він сформулював **принцип соціального натуралізму**, з допомогою якого запропону-

вав позитивно відповісти на «основне питання сучасного світогляду»: «Чи є соціальне природним?». Відповідно до цього «натуралістичного» підходу соціальні явища є «третьою» природою, яка має свої природні закони для існування, відмінні від фізичних і біологічних законів. Вчений пропонує, виходячи з принципу соціального натуралізму, реформувати соціальні науки в науки про природні закони суспільного життя людей, з якими мають узгоджуватися їхні воля і свідомість. Соціальний прогрес розглядає як результат узгодження волі і свідомості людей з природними законами суспільного життя згідно з формулою: «Вперед — до Природи, керуючись принципом соціального натуралізму!». Мати-Природа визнається як джерело Істини, Добра, Духовності, Свободи, Щастя, Права, Моралі, Справедливості, Прогресу, Безпеки, Віри, Благополуччя, Здоров'я, Мистецтва та будь-яких інших цінностей для Людини. Узгодженість волі і свідомості людей із законами соціальної природи вчений визначає як соціальну культуру людей, включаючи до неї, зокрема, політичну, економічну, правову, моральну, релігійну, наукову, художню, етнічну та інші види культури. З такого розуміння культури виведено наступну закономірність: «Яка соціальна культура людей, таке і їхнє життя». Тому соціальну культуру людей визнано рушійною силою соціального прогресу. Глобалізація — це наслідок прогресивного руху народів до «спільного знаменника» природних законів суспільного життя людей, а всі кризові явища у суспільстві — наслідок порушення людьми природних законів суспільного життя. О.М.Костенко, відповідно до ідеї природної цілісності світу обґрунтовує необхідність «натуралізації» соціальних і гуманітарних наук, тобто заснування їх на принципі соціального натуралізму, для того, щоб вивести їх з кризи, у якій вони нині перебувають. Зокрема, на його переконання, має відбуватися процес конвергенції соціальних і несоціальних («при-

родничих») наук шляхом поглиблення пізнання ними «спільного знаменника» - універсальних законів Матері-Природи.

Ми попросили ювіляра відповісти на кілька запитань, адже жива розмова дає можливість краще розкрити різні грані таланту і вдачу цієї працюючої, життєрадісної людини та неординарної особистості.

— *Олександр Миколайовичу, скажіть, будь ласка, чому Ви обрали для себе саме професію юриста?*

— І в родині, і в спілкуванні змалку мав загострене відчуття справедливості. Понад усе цінував культуру спілкування з людьми. Завжди пам'ятав батьківський принцип: «Не дай Боже, не поважати людину. Будь-яку, якою б вона не була». Ніколи в житті не дозволяв собі порушувати цей заповіт, намагався і повсякчас прагну ставитися до людей із повагою. Якщо говорити про фах юриста, правознавця, то він більше, ніж будь-який, зосереджений на розвитку поваги до людини, поваги до її особистості, обстоює такі людські чесноти, як культура, вихованість і справедливість. Оскільки для мене найвища цінність — не гори, моря, зарубіжні країни, а саме людина, рішення було суб'єктивним і дуже органічним.

— *Олександр Миколайовичу, яке Ваше наукове кредо?*

— Його я формулюю наступним чином: «Мати-Природа — Найвищий Законодавець для усього сущого!». Відтак я виводжу критерій для визначення, що є Істиною, Добром, Справедливістю, Прогресом. Отже, те, що відповідає Законам Матері-Природи, і є Істиною, Добром, Справедливістю, Прогресом, а те, що не відповідає цим Законам — це неістинне, є злом, несправедливістю, регресом.

— *Чи буває Вам соромно за колег?*

— На жаль, ця проблема в сучасній Україні існує. Так, мені інколи буває соромно, що належу до цього «картелю», на який перетворюється славетна когорта людства, що має величне історичне минуле, адже юри-

спруденція — одна з найстаріших професій. Справді, не хотілося б, щоб, згадуючи цей вислів, ми думали про представниць ще однієї давньої професії. Узагалі, на мій погляд, всі науки на світі починалися саме з юриспруденції. При заснуванні університетів найпершими відкривають факультети, як не дивно, саме юридичні, медичні, а не фізичні чи хімічні. І сенс у цьому, погодьтесь, є.

Завжди мав смак до глибинних наук. Вийшло так, що все поєдналося.

Сумно, але сьогодні юриспруденція, як і багато інших професій, скомпрометована, дискредитована. Але це викликає в мене ще більше ентузіазму: хочу знайти причину цього явища, щоб повернути свій фах на парнас, на якому він історично перебував. Дуже хочу розробити пропозиції, дати реальні наукові поради, у якій саме спосіб це зробити.

— *Олександр Миколайовичу, судячи з Ваших публікацій, не перший рік думаєте над цією проблемою. Будь ласка, назвіть основні положення, втілюючи які, суспільство змогло б стати кращим, досконалішим.*

— По-перше, потрібно, щоб усі громадяни перманентно дбали про свою правову культуру. Правова культура, мораль, вихованість, принциповість кожної без винятку людини — ось найважливіші, найголовніші, найфундаментальніші основи правопорядку в державі. А правопорядок, на моє переконання, основа людського благополуччя. Якщо немає правопорядку, то ніякі інші чинники — ні найкращі ґрунти, корисні копалини, кліматичні умови тощо — не роблять народи щасливими. Без правопорядку ніякі реформи у державі не досягають своєї мети — злочинність (корупція) зводить нанівець будь-які наміри реформаторів. Якщо громадяни України матимуть належну політичну, економічну, правову, моральну культуру, на якій засновується суспільний порядок — не відбуватиметься того, що бачимо в побуті, у сфері правосуддя, бізнесу, політики.

По-друге, вважаю вкрай необхідним формування в Україні соціального прошарку —

еліти. Дуже хотілося б, щоб припинилася тінізація цієї частини суспільства, щоб народ усвідомив, що еліта — це не громадяни, що невідомо якими шляхами проникли у бізнес та політику. Справжньою елітою є громадяни, які мають найбільш розвинену соціальну культуру. Без еліти суспільство прогресувати не може. Вона в Україні є. Але немає її інституалізації, кристалізації, вона поки що не витребувана нашим суспільством, а отже, не видно її позитивного впливу на решту громадян, що брали б із неї приклад, тяглися до її рівня, пишалися своїми співвітчизниками. Саме така еліта виведе Україну з кризи на шлях соціального прогресу.

По-третє, завдяки еліті ми зможемо реформувати свої університети, що є інструментами просвітництва. Адже долю народів вирішують університети, а не партії, президенти, уряди, парламенти чи політики. Ті, хто покладає сподівання лише на чільників країни, перебувають у полоні власних ілюзій. Допоки не буде в суспільстві прогресивної соціальної культури й еліти, здатної її формувати у громадян, ми не наздоженемо цивілізований світ і не спроможемося на загальнолюдський поступ. Тому я вважаю, що просвітництво — вище політики. Виходячи з цього, в основі нашої національної ідеї має бути наступне гасло: «Соціальна культура громадян — основа соціального прогресу в Україні!».

По-четверте, просвітники в будь-якій ситуації вищі за політиків. Надмірна політизація суспільства, і антипросвітницька практика наших засобів масової інформації призводять до дивних перекосів у свідомості людей. Наприклад, усі знають, що будь-яке навіть дитяче свято не проходить без «весільних генералів» — представників політичної влади, хоча тут більше потрібні справжні просвітителі. Це свідчить про низький рівень соціальної культури наших освітян, які змушені «прогинатися» перед владою, сподіваючись на якісь фінансові преференції для свого навчального закладу. А кого нам «по-

пуляризують» засоби масової інформації? Частіше антиеліту, ніж справжню еліту! Ось чому маємо такий низький рівень політичної, економічної, правової і моральної культури громадян. А ця криза соціальної культури громадян і приводить до того, що демократичні інститути, зокрема надане громадянам право голосу на виборах представників в органи влади, стають благодатним ґрунтом для «демократичного» проникнення політиків-маргіналів до влади. Через низький рівень політичної культури у громадян вибори завжди виграє той, хто «краще» їх обдурить, використовуючи виборців як «біомасу». Взагалі, виходячи з концепції соціальної культури громадян, демократія без неї — це псевдодемократія. На мою думку, саме її (псевдодемократію) і маємо сьогодні в Україні.

По-п'яте, покладаю дуже багато сподівань на нове покоління, на формування генерації талановитої молоді, яка зможе імпортувати в Україну зарубіжний досвід, зокрема зразки зарубіжної правової культури, застосувати здобуті знання й адаптувати їх до наших реалій. Якби моя воля, відібрав би 20 тисяч юнаків і дівчат і цілеспрямовано направив би їх на навчання за кордон. Я б не соромився запозиченої законодавчої, правознавчої культури, імпорту просвітництва. Тут немає чого соромитися, так робив увесь світ. Ми маємо високу національну, проте надто низьку правову, політичну й економічну культуру. Її потрібно цілеспрямовано, послідовно і продуктивно підвищувати.

— *Наведіть факти зі своєї юридичної практики, коли Вам пощастило відновити справедливість. Які випадки найбільше запам'яталися і стали своєрідним підтвердженням того, що Ви зробили правильний вибір життєвого шляху?*

— Після закінчення університету працював один рік на Миколаївщині адвокатом і був «приречений» шукати справедливість.

Звернулися до мене в справі, від якої відмовлялися всі суди. На межі двох ділянок господарі побудували садибу. Будинок стареньких самотніх сусідів опинився в за-

тінку, де утворився постійний морок, розвинулася сирість, на ділянці почала погано родити городина. Сусіди-будівельники на скарги не реагували, а літні люди, нехай це звучить голосно, залишилися без місця під сонцем, почали нездужати. Пам'ять про лекції університетських викладачів була ще свіжою, я впевнено застосував на практиці давньоримську модель — та званий негативний позов. Уперше за всю історію містечка Вознесенська Миколаївської області молодий адвокат виграв, на думку судді, щиро здивованого юначим запалом й незвичністю застосованого ходу захисника, відверто програшну справу. Модель негативного позову була в радянській практиці «мертвою». Я фактично дав їй нове життя, згадав, почав говорити й тлумачити забутий закон. Суддя з 20-річним стажем визнав, що стаття така існує, він про неї пам'ятає, але увагу на неї не звертав. Рішення суду було на нашу користь. Чи виконали сусіди рішення, не знаю, проте сам факт застосування «забутої» статті переконав мене, що в роботі варто бути сміливим і не боятися імпровізувати.

17-річного хлопця, що вчився в школі для розумово відсталих, звинуватили в крадіжці із сільського магазину. Зазвичай сільська міліція знає всіх сумнівних осіб на своїй ділянці. Хлопець був бешкетником, і правоохоронці, не думаючи, навісили на людину, яку нема кому боронити, цей гріх. У певних випадках, коли людина має розумові чи фізичні дефекти, держава призначає адвоката. Захищати хлопця направили мене. Міліція, користуючись звичними, відомими і юристам, і журналістам, методами й прийомами, почала «підганяти» докази по справі:

— Ти крав?

— Так, я крав.

— Крав ось це?

— Так, це крав.

Спостерігаю за допитом, відчуваю: щось не те. Суддя надає мені слово, підхоплюю розпочатий допит і продовжую деталізувати:

— Скажи, будь ласка, у яку пору року це сталося?

— Восени. Десь, о 19-й вечора.

— Темно вже було?

— Так.

— З якого боку вмикав світло?

— Ліворуч.

А на схемі магазину вимикач праворуч! Пішов далі, аналізуючи всі можливі деталі і з'ясував, що хлопець ніякого стосунку до злочину не мав, не зміг точно назвати жодної деталі, які характеризували місце, час, обстановку вчинення злочину. Справа шита білими нитками. Сидять у залі, сміються. Людська доля нікого не цікавить. Так я врятував слабку і беззахисну людину від кари за кримінальний злочин, якого вона не коїла.

Пам'ятаю ще одну важку справу. У селі на поле до жінки прийшов п'яний чоловік і почав вимагати, щоб дала гроші. Вона в цю мить сапала. Раз відмовила, другий. Люди кругом. Чоловік почав битися. Вона в запалі й ударила осоружного сапкою. У всіх на очах жінка вбила власного чоловіка, який не перший рік докучав пиятикою, бійками, скандалами. Її звинуватили в убивстві. Я застосував статтю з Кримінального кодексу про «необхідну оборону», яку судді знали, але не дуже охоче визнавали. Довелося писати касаційну скаргу, але, врешті-решт, домігся, щоб із жінки зняли звинувачення в убивстві і визнали невинною.

Таких справ було багато. Я завжди мріяв про зайняття науковою творчістю, а моя юридична практика додала мені мотивації до цього. Я завдячую долі за те, що отримав можливість займатися наукою у найкращій юридичній науковій установі — Інституті держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Саме тут я пройшов свій науковий шлях від аспіранта до завідуючого відділом проблем кримінального права, кримінології та судоустрою.

Як юрист, а тепер як науковець, упевнений, що поєднання науки і практики в царині юриспруденції — дуже практичний, і в

той же час духовній галузі людської діяльності — не лише реальність, але й необхідність. На жаль, сучасна криза правопорядку, зокрема ураження українського суспільства корупцією, значною мірою спричиняється відривом вітчизняного законодавства і юстиції від науки, а інколи навіть їх антинауковістю. Однак і юридична наука потребує, так би мовити, реформації на нових світоглядних засадах, зокрема на основі принципу соціального натуралізму.

Щиро переконаний, у юриспруденції, та інших соціальних науках, якщо вони стануть, так би мовити, «натуралістичними» науками, можливі наукові відкриття, так само як і в фізичних чи біологічних науках. Згадайте, Локк, сформулювавши теорію природного поділу державної влади на три відгалуження, зробив відкриття. Чим ця теорія гірша від теорії відносності Ейнштейна?

Дуже хочу поставити юриспруденцію на природні основи, тобто «натуралізувати» її, і знайти, обґрунтувати підстави добра і зла на основі природних законів соціального життя людей. Упевнений, є природні закони соціального життя людей, на яких мають засновуватися і Кримінальний кодекс, і Конституцію, і права людини, і все людське законодавство. Не маю жодних сумнівів, є природні підстави для духовності, кожен має природне право на справедливість. Критерії права і справедливості потрібно шукати саме в законах соціальної, а не фізичної чи біологічної природи. І я докладу максимум зусиль, аби це довести.

Оксана РУЖЕНКОВА

(«Вісник Національної академії наук України»)

Р.С. Редакція «Вісника НАН України» вітає Олександра Миколайовича Костенка з ювілеєм. Бажаємо, Олександр Миколайовичу, щоб Ваші творчі нуртування, наукові пошуки обов'язково увінчалися успіхом; щоб Ваш оптимізм із кожним роком тільки примножувався; щоб студенти й аспіранти радували своїми досягненнями; щоб усі співвітчизники, як і Ви, не мали сумніву в природності свого права на справедливість і гідне життя.